

Jdi samostatně. Vyšší přivítání
ti přejí; vůdcem buď ti jeden z bohů.
Že slepý? Ne, jen slepci jej tak haní.

Kéž podpoří tvůj útok na oblohu
kdekerá bytost z nekonečna za ní
Sem vrať se jen, když svým tě zvat mohu!

*

Jsem z úzké, černé kobky na úniku,
kde po léta mě věznil omyl stálý.
Pryč od řetězů, jež mě poutávaly!
Již nejsem v moci zlobných závistníků.

Bůh Fébus vyšel; v příštím okamžiku
mé Erinye zapudí, i spálí
vše temné, zlé – jej drakobijcem zvali –
on skončí noc mých přízraků a vzlyků.

Kam volá božský hlas, tam stoupám za ním
a obracím se k slunci s díkyvzdáním:
Své srdce zasvětim ti, mocná sílo,

že z muk těch zvalos mě svým svitem ranním,
že za lepším mě vedeš přebýváním,
žes sevřené mi srdce uzdravilo!

*

Strach z náhody a smrti, mocných soků,
kdo zahnal? Kdo dal křídla, srdci plání?
Kdo láme pouta, vede do předbrání
mne, vězně, cestou zakázaných kroků?

Sled hodin, dnů i měsíců a roků,
a věků – dětí času, jeho zbrání,
jimž ocel se ni dýmant neubrání,
mě přesvědčil již o svém věčném toku.

Tep mocných křídel v nebojácném letu
mě nese, aniž skelné sféry potká,
a žádný konec nenaskytá se tu

a k dalším globům mířím nad planetu,
jež vzadu mizí, zdoluhavá a krotká,
skrz nebesa do nekonečných světů.⁴⁷⁷

DIALOG PRVNÍ

ÚČASTNÍCI:

Elpino, Filoteo, Fracastoro, Burchio.⁴⁷⁸

Elpino: Jak je možné, aby univerzum bylo nekonečné?

Filoteo: Jak je možné, aby bylo konečné?

Elpino: Vy tvrdíte, že se ta nekonečnost dá dokázat?

Filoteo: A vy tvrdíte, že se ta konečnost dá dokázat?

Elpino: Jaký má rozsah?

Filoteo: Jakou má hranici?

Fracastoro: *K věci, k věci, je-li libo*, příliš dlouho nás držíte v napětí.

Burchio: Přejděte rychle ke zdůvodnění, Filoteo, neboť je mi potěšením vyslechnout si tuto pohádku nebo fantazii.

Fracastoro: *Skroměji*, Burchio, co byste říkal, kdyby vás na konci pravda přesvědčila?⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Poslední znělku přeložila dr. V. T. Miškovská. Několik posledních veršů vychází z poezie Luigi Tansilla, *Poesie amorose*, sonetto II, sonetto III (*Il Canzoniere edito e inedito*, vyd. E. Percopo, Napoli 1996) a Teofila Folenga, *Il caos del Triperuno I (Opere italiane*, vyd. U. Renda, Bari 1911–1914, vol. I, str. 187).

⁴⁷⁸ Filoteo představuje podobně jako v dialogu *O příčině, principu a jednom* Bruna samotného, Elpino je z literárního hlediska partnerem dialogu s Brunem, podle D. W. Singer je totožný s anglickým učencem Thomasem Hillem. Burchio je imaginární postava, v dialogu představuje zastávce aristotelské filozofie. Jméno čtvrtého účastníka dialogu odkazuje k italskému renesančnímu filozofovi, lékaři a astronomovi Girolamu Fracastorovi (1478–1553). Některé Fracastorovy myšlenky, např. jeho teorie sympatie, měly na Bruna značný vliv.

⁴⁷⁹ Burchioův vstup a Fracastorova replika v původním překladu J. B. Kozáka chybějí.

Burchio: Nechci tomu věřit, ani kdyby to byla pravda; má hlava nemůže toto nekonečno pojmout, ani můj žaludek je nemůže strávit, ačkoliv, přiznávám, bych skoro chtěl, aby to bylo tak, jak říká Filoteo, protože, kdybych nešťastnou náhodou spadl z tohoto světa, přece bych vždycky někde našel zemi.

Elpino: Jistě, Filoteo, kdybychom chtěli smysly vzít za soudce a chtěli jim snad přiznat prvenství, jež jim potud patří, že všechno vědění od nich počíná, snad bychom shledali, že není snadné nalézt spojovací články k závěru, který přednášíš, spíše než k jeho opaku. Ale nyní, je-li libo, začněte, poslouchám.

Filoteo: Není smyslu, který by viděl nekonečno, není smyslu, jenž by nutil k tomu závěru, protože nekonečno nemůže být smyslovým objektem; ten, kdo by chtěl poznat to smyslem, podobal by se někomu, kdo by chtěl očima vidět substanci a esenci a popíral tyto věci proto, že nejsou viditelné; došel by k tomu, že by popíral svou vlastní substanci a bytí. Svědectví smyslu musí být proto požadováno určitým způsobem; připustíme je při věcech senzibilních, a ani zde ne bez nedůvěřivosti, nespojí-li se s rozumem. Intelktu přísluší uvědomovat si a soudit věci nepřítomné, odloučené od nás vzdáleností časovou a prostorovou. V této otázce máme dostatečné a dosti vyhovující svědectví pomocí smyslového vnímání potud, že není s to, aby vznášelo námitky, a že kromě toho jasně ukazuje a doznává svou neschopnost a nedostatečnost v tom, že si vytváří jen velice omezený obzor; přitom ještě samo přiznává, jak je nestálé. Nuže, víme-li ze zkušenosti, že nás smysly klamou i na povrchu zeměkoule, na níž žijeme, oč nedůvěřivější musíme být, když běží o onu hranici, kterou nám ukazují na dutině hvězdami pokryté!

Elpino: K čemu nám tedy slouží smysly? Řekněte.

Filoteo: Pouze k tomu, aby dávaly rozumu popud, ukazovaly, naznačovaly a částečně potvrzovaly, ne však k tomu, aby dokazovaly beze zbytku, ať pozitivním nebo záporným svědectvím. Neboť nikdy, ať jsou jakkoliv dokonalé, nebyly a nejsou bez nějaké poruchy. Proto pravda vyplývá z malé části ze smyslu jako z nedostatečného počátku, avšak není v nich.

Elpino: Kde je tedy?

Filoteo: V předmětu viditelném jako v zrcadle, v důkazu podaném logickou argumentací, v intelektu ve formě počátku a konce, v mysli ve vlastní a živé formě.

Elpino: Vzhůru tedy, uveďte své důkazy.

Filoteo: To učiním. Je-li svět konečný a vně světa nic není, táži se vás: Kde je svět? Kde je univerzum? Aristotelés odpovídá: Je v sobě samém.⁴⁸⁰ Vnější strana kulovité plochy prvního nebe je univerzálním místem, a to, jakožto první obsahující, nemá umístění; to, co není v žádném tělese obsaženo, nemá místa.⁴⁸¹ – Dobrá, co chceš tím, Aristotele, říci, že „místo je v sobě samém“⁴⁸² Co řekneš o tom, co „je mimo svět“? Řekneš-li, že to nic není, pak se nebe, svět nebude nalézat nikde...

Fracastoro: Svět tedy nebude nikde. Vše je v ničem.

Filoteo: Svět bude věc, „která se nenalézá“. Zdá se mi však, že se chceš vyjádřit tak, aby ses vyhnul prázdnu a nicotě; řekneš-li, že mimo svět je intelektuální a božská bytost⁴⁸³ v tom smyslu, že by se Bůh stal místem všech věcí; ty sám budeš uveden do velikých rozpaků, máš-li nám vysvětlit, jak něco netělesného, inteligibilního a bez rozsahu může být místem něčeho rozměrného. Pravíš-li, že jej obsahuje jakožto forma a takovým způsobem, jakým duše chápe tělo, pak neodpovídáš na otázku, co je vně, a na otázku, co je mimo a za hranicemi univerza. A chceš-li se vymluvit tvrzením, že „tam“ je nicota, že „tam“, kde žádná věc už není, není také žádného místa, žádného „za“ a „mimo“, neuspokojíš mě tím. Jsou to slova, vytáčky, jež se nedají ani řádně formulovat. Tím se tedy opravdu stalo nemožným, že bys mně mohl nějakou představou nebo fantazií

⁴⁸⁰ Aristotelés, *Physica (Phys.)*, IV, 3, 210a (srv. český překlad A. Kříž, *Fyzika*, Praha 1996, str. 97).

⁴⁸¹ Aristotelés, *Phys.* IV, 5, 212a (srv. český překlad A. Kříž, str. 103), kde Aristotelés zasazuje otázku do kontextu své teorie místa, a rozlišuje těleso, které je v místě, tzn. je obklopeno tělesem mimo ně, a tělesem, které v místě není.

⁴⁸² Srv. Aristotelés, *Phys.* IV, 5, 212b (srv. český překlad A. Kříž, str. 104).

⁴⁸³ Podle Aristotela se „mimo nebe nenachází nic, ani místo, ani prázdny prostor, ani čas.“ Srv. Aristotelés, *De coelo*, I, 9, 279a (srv. slovenský překlad M. Okál, *O nebi*, Bratislava 1985, str. 76).

(i kdyby se daly nalézt jiné druhy představ a fantazií) vážně dokazovat, že existuje takový vnější povrch, taková hranice, takový konec, za nímž by již nebylo ani žádné těleso, ani žádné prázdno. I kdyby „tam“ byl Bůh, pak – protože božství není toho druhu, aby vyplňovalo volný prostor – není zde ničeho, co by jakýmkoli způsobem ohraničovalo těleso. Vše, o čem se může říci, že ohraničuje, je buď vnější tvar, nebo těleso, v němž to je obsaženo. Všemi způsoby, jimiž bys to chtěl objasnit, by ses nepříznivě dotýkal důstojnosti božské a univerzální přirozenosti.

Burchio: Opravdu myslím, že by se mu musilo říci, že kdyby někdo vystrčil ruku za to klení, ta ruka by už nebyla na žádném místě, zkrátka nikde, a proto by neexistovala.⁴⁸⁴

Filoteo: Dodávám k tomu, že není člověka tak chytrého, aby nechápal, že tento výrok peripatetiků je skrytou kontradikcí. Aristotelés nedefinoval místo jako útvar obsahující, jako určitou rozlohu, ale jako vnější plochu obsahující tělesa; pak je jeho první a největší místo něčím, na co se taková definice tuze nehodí, vlastně vůbec nehodí. Je to u něho vypuklý povrch prvního nebe, což je povrch tělesa, a to takového tělesa, jež pouze zahrnuje, ale není v ničem zahrnuto. Abychom si nyní představili tuto plochu jakožto „místo“, není třeba, aby to byla plocha tělesa obsaženého, ale jen tělesa obsahujícího. Je-li povrchem tělesa obsahujícího a nestýká-li se s tělesem obsaženým a nemá-li v něm pokračování, je to místo bez umístění; prvnímu nebi nepřisluší být místem, leda se zřetelem k povrchu vydutému, vnitřnímu, jímž se dotýká vypouklé strany druhého nebe. Ejhle, jak je ta definice nicotná, zmatená a jak sama sebe ruší! Tento zmatek působí, že dospíváme k nemilému závěru, že za nebem již nenásleduje nic.⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ Argument s rukou připomíná úvahu Tita Lucretia, kam poletí oštěp vržený na kraji světa, srv. Lucretius, *De rerum natura* I, 968–982 (srv. český překlad J. Nováková, *O přírodě*, Praha 1971, str. 42).

⁴⁸⁵ Bruno kritizuje Aristotelevu teorii místa, srv. Aristotelés, *Phys.* IV, 5, 212a–212b (srv. český překlad A. Kříž, str. 103–104), podobně jako před ním Bernardino Telesio a stejně jako on i Bruno terminologicky odděluje aristoteléské místo, dané ohraničením tělesa, (*locus*, it. *loco*) od prostoru (*spatium*,

Elpino: Peripatetikové říkají, že první nebesa jsou tělesa obsahující se zřetelem ke svému vydutému vnitřnímu povrchu, nikoliv se zřetelem k vypouklému vnějšímu, a že jsou místem jen se zřetelem k onomu.

Fracastoro: A já dodávám, že pak existuje povrch tělesa obímajícího, který není místem.

Filoteo: Zkrátka, abychom se dostali přímo k tomu, co říká Aristotelés, zdá se mi směšné říkat, že za nebesy už nic není, že nebe je „samo v sobě“, že jeho umístění je náhodné a že je samo místem jen akcidentálně, to je jen svými částmi.⁴⁸⁶ A ať se těmi slovy „akcidentálně“ rozumí cokoli, nelze se vyhnout důsledku, že se z jednoho udělá dvojí: neboť obsahující a obsažené jsou vždy dvě různé věci, tak rozdílné, že podle něho samého obsahující je netělesné a obsažené je tělesem, obsahující je bez pohybu, obsažené v pohybu, obsahující je matematický pojem a obsažené pojem fyzikální. Ať je to tedy s tím povrchem jakkoliv, stále se budu tázat, co je za ním? Odpoví-li se, že nic, řeknu, že to je prázdné a bezobsažné, tak prázdné a bezobsažné, že nemá žádného určení ani vnější hranice – a přece je směrem dovnitř omezeno! A to je obtížnější si představit než si myslet, že univerzum je nekonečné a nesmírné. Nemůžeme přece uniknout prázdnou, chceme-li prohlásit univerzum za konečné. Vizme nyní, je-li logické tvrzení, že existuje takový prostor, v němž není nic. V takovém nekonečném prostoru by byl tento vesmír (buď náhodou, nebo z nutnosti, nebo z prozřetelnosti; do těchto otázek se nyní už nebudu zaplétat). Táže se, zdali tento svět obsahující prostor má schopnost obsahovat svět větším právem než jiný, který by byl ještě za ním.

Fracastoro: Rozhodně se mi zdá, že ne; kde nic není, tam není žádný rozdíl, kde není žádný rozdíl, není žádné zvláštní

it. *spacio*) jakožto prázdného místa, v němž jsou všechna tělesa obsažena. Vzhledem k tomu, že na tomto místě jde o kritiku Aristotela, nahrazujeme termín „prostor“, který byl použit v původním překladu J. B. Kozáka, termínem „místo“, který odpovídá italské předloze. Termín „prostor“ ponecháváme pouze tam, kde jej používá i Bruno.

⁴⁸⁶ Aristotelés, *Phys.* IV, 5, 212b (srv. český překlad A. Kříž, str. 104).

schopnosti;⁴⁸⁷ snad jen nedostatek schopnosti je tou možností tam, kde pranic není.

Elpino: A dokonce ani žádná neschopnost. Z toho dvojího spíše to první.

Filoteo: Dobře to říkáte. Prohlašuji, že když prázdné a bezobsažné (a takovým se nutně míní, podle toho, co peripatetické říkají) nemá žádné schopnosti přijímat, ještě méně bude mít schopnost vylučovat svět ze sebe. Z těch dvou schopností vidíme jednu v aktu, zatímco druhou nemůžeme vidět jako skutečnost, ale pouze zrakem rozumu. Jako tedy v tomto nám známém prostoru, jehož rozsah se kryje s tímto naším světem (platonické mu říkají „matérie“),⁴⁸⁸ je umístěn tento svět, pak může v jiném prostoru být i jiný svět a v nescíslných prostorech nescíslné světy jemu rovné.

Fracastoro: Jistě že bezpečněji můžeme usuzovat podle obdoby toho, co vidíme a známe, než podle toho, co mu odporuje. A protože naše pozorování vesmíru a uvažování o něm nemá konce ani nekončí u něčeho prázdného a bezobsažného, o čem nemáme žádných zpráv, musíme z toho usuzovat toto: i kdyby se všechny ostatní důvody vyvažovaly, shledáváme, že zkušenost mluví proti prázdnému prostoru, ne však proti vyplněnému. Prohlásíme-li to, budeme vždy v právu; kdybychom tvrdili něco jiného, neušli bychom tisíci výtek a nesrovnalostí. Pokračujte, Filoteo.

Filoteo: S hlediska nekonečného prostoru víme tedy jistě, že je schopen pojmut v sebe těleso, jinak nevíme nic. V každém případě mi postačí, že tomu nic neodporuje, alespoň z toho důvodu, že kde nic není, ničemu se nečiní újmy. Zbývá nyní do-

⁴⁸⁷ Bruno navazuje na Telesiovo chápání prostoru na základě schopnosti (*aptitudo*) přijímat tělesa, prostor se jakožto receptor těles vyznačuje touto schopností, srv. Bernardino Telesio, *De rerum natura* I, vyd. V. Spampanato, Modena 1910, str. 86.

⁴⁸⁸ Srv. Platón, *Timaios* 51a 4–51b 6 (srv. český překlad F. Novotný, Praha 1996², str. 49: „schránkou viditelného... světa... jest jakási věc neviditelná a beztvářá, všechno přijímající, která však jakýmsi těžko vysvětlitelným způsobem náleží do světa rozumového...“); také srv. Aristotelés, *Phys.* IV, 3, 209b (srv. český překlad A. Kříž, str. 95: „... Platón v *Timaiovi* praví, že látka a prostor jest totéž...“).

kázat, je-li či není-li přípustné tvrzení, že veškerý prostor je vyplněn. Zde, když to uvážíme se zřetelem k tomu, co může být, i se zřetelem k tomu, co se může učinit, vždy shledáme, že je nejen odůvodněné, ale přímo nutné, aby tomu tak bylo. Aby to bylo jasné, kladu otázku, je-li dobře, že tento svět existuje.

Elpino: Velmi dobře.

Filoteo: Proto je dobré, aby tento prostor, který se rovná rozměru světa a s ním splývá (a který nazvu prázdnem, podobným prostoru a indiferentním vůči němu), o němž jsi řekl, že není pranic kromě vnější vypuklosti prvního nebe, byl takto vyplněn.

Elpino: Správně.

Filoteo: Pak se táži dále: myslíš, že ten stroj, který se v tomto prostoru nalézá a kterému říkáme svět, by mohl beze změny být umístěn nebo mohl být v jiném místě tohoto prázdná?

Elpino: Řeknu, že ano, ačkoliv nevidím, jak bychom mohli při prázdnou, jež se rovná nicotě, mluvit o nějakém rozdílu mezi tím nebo oním.

Fracastoro: Jsem si jist, že to vidíš, ale neodvažuješ se to tvrdit, protože si neuvědomuješ, kam by tě to vedlo.

Elpino: Jen to klidně tvrdíte, protože je nutné říci i soudit, že tento svět je v prostoru, který, kdyby v něm nebyl, ničím by se nelišil od toho, co je za hranicemi prvního pohyblivého, o němž byla řeč.

Fracastoro: Pokračujte.

Filoteo: Z toho plyne, že jako tento prostor může a mohl být a nutně je dokonale vyplněn tím, že obsahuje toto univerzální těleso, totiž svět, jak pravíš – nemenším právem může a mohl být takto zdokonalen kterýkoliv jiný prostor.

Elpino: To připouštím, ale co dál? „Může“ být, „může“ mít – plyne z toho, že je a že mohl být zdokonalen?

Filoteo: Dovedu tě tak daleko, že řekneš, chceš-li to upřímně přiznat, že může být i má být i je. Jako by bylo špatné, kdyby tento náš prostor nebyl vyplněn, to je kdyby náš svět neexistoval, neméně platí (protože není důvodu dělat nějaký rozdíl), že je špatné, není-li veškerý prostor vyplněn. V důsledku toho bude mít univerzum nekonečné rozměry a nescíslné množství světů.

Elpino: Příčina, proč by jich musilo být tolik a proč nestačí jeden –

Filoteo: – je v tomhle: úsudek, že když by bylo špatné, aby tento svět neexistoval a tento náš prostor nebyl shledán vyplněným, platí o tomto prostoru i o kterémkoliv jiném jemu rovném.

Elpino: Myslím si, že to je špatné se zřetelem k tomu, co v tom prostoru je, když bychom to mohli beze změny nalézt v jiném prostoru, jenž je mu roven.

Filoteo: Když to dobře uvážíme, je to stejné. Dobrota tohoto tělesného světa, který je v tomto prostoru a mohl by být v kterémkoliv jiném, jenž se od něho neliší, dává smysl a týče se oné dobroty a dokonalosti, která může být v prostoru toho druhu a tak velikém, jako je tento náš, nebo v jiném jemu rovném, nikoliv takové, jaká může být v nespočetných jiných prostorech, jež jsou našemu pouze podobné. Je-li důvod pro existenci omezeného dobra a konečné dokonalosti, je nesrovnatelně více důvodů pro dobro nekonečné; existuje-li konečné dobro z vhodnosti a speciálního důvodu, existuje nekonečné dobro z absolutní nutnosti.

Elpino: Nekonečné dobro zajisté existuje, ale je netělesné.

Filoteo: V tom jsme zajedno, pokud se týče nekonečné netělesného. Avšak co způsobuje, že je nepřijatelné také nekonečné dobro jakožto jsoucno tělesné? Příčí se závěru, že nekonečno, jež je zavínuto v nejjednodušším a nedělitelném prvním principu, by se nerozvinulo⁴⁸⁹ spíše v takovém nekonečném a nezměrném obrazu,⁴⁹⁰ jenž je nejvíce schopen zahrnout nesčíslné světy? Zdá se mi přímo rouháním zamítat myšlenku, že

⁴⁸⁹ Bruno využívá párové pojmy *complicatio* (zavínutí) a *explicatio* (rozvínutí) v návaznosti na Mikuláše Kusánského. Srv. např. Mikuláš Kusánský, *De docta ignorantia* II, 3: *Deus ergo est omnia complicans in hoc, quod omnia in eo. Ext omnia explicans in hoc, quod ipse in omnibus.* „Bůh je zavínutím všeho v tom smyslu, že vše je v něm. Je také rozvínutím všeho v tom smyslu, že sám je ve všem.“

⁴⁹⁰ K univerzu jako velkému obrazu srv. Plótinus, *Enneades* V, 8, 12, 1–25 a Marsilio Ficino, *In Plotini epitome*, III, 8; V, 8, in: *Opera omnia*, vol. II, Basileiae 1576.

tento tělesný svět, jenž se nám zdá veliký, ohromný, není vzhledem k božské přítomnosti ničím více než bodem, nicůtkou.⁴⁹¹

Elpino: Jako boží vznešenost není žádným způsobem v tělesných dimenzích (nemluvě o tom, že svět k ní nic nepřidává), tak i velkolepost jeho projevu si nemusíme představovat ve větších nebo menších rozměrech hmoty.

Filoteo: Hájíte to dost dobře, ale nedotýkáte se podstaty celé úvahy. Já totiž nehledám nekonečný prostor a v přírodě není nekonečný prostor kvůli důstojnosti pouhých rozměrů nebo tělesné hmoty, ale pro hodnotu tělesných přirozeností a druhů. Přítomnost nekonečné velebnosti se představuje nesrovnatelně lépe v nesčíslných individuích než tam, kde jsou spočitatelná, kde jsou v omezeném počtu. Nepřístupná boží tvář se musí zrcadlit v nekonečném obrazu, v němž jsou jako nesčíslné údy světy tak bezpočetné, jak ty druhé světy opravdu jsou. Z téhož důvodu, že jsou nesčíslné stupně dokonalosti, jež musí rozvíjet netělesnou velebnost božskou způsobem tělesným, musí existovat nesčíslná individua, jakými jsou tyto velké živé bytosti (z nichž jedním je Země, naše božská matka, která nás zrodila a živí a která nás znovu přijme zpět). Nekonečný prostor je potřebný k tomu, aby do sebe pojal jejich množství bez počtu. Jako mohlo být, může být a je dobré, že existuje tento svět, tak rovným právem je dobré, aby vskutku byly, netoliko mohly být nesčíslné světy tomuto podobné.

Elpino: Řekli bychom, že tento konečný svět s oněmi konečnými hvězdami obsahuje dokonalost všech věcí.

Filoteo: Říci to můžete, ale proto to nemůžete ještě dokázat. Svět umístěný v tomto omezeném prostoru obsahuje dokonalost všech těch konečných věcí v tomto prostoru, ale proto ještě ne dokonalost nesčíslných, jež mohou existovat v jiných nesčíslných prostorách.

Fracastoro: Prosím vás, zastavme se a nedělejme to jako sofisty, kteří se hádají proto, aby vyhráli, a upírajíce stále zrak

⁴⁹¹ Srv. M. Kusánský, *De docta ignorantia* I, 3 (srv. český překlad J. Patočka, str. 126), kde je zdůrazněn nepoměr mezi nekonečným a konečným.

na palmu vítězství, znemožňují sobě i jiným pochopit pravdu. Věřím, že nikdo není tak zatvrzelý a neústupný, aby ještě zastával rouhavou myšlenku, že když je dán jako předpoklad prostor schopný do nekonečna v sebe pojímat a když je dána individuální a číselná dokonalost nesčetných světů, jež by v něj mohly být pojaty, že nemají všechny rozumný důvod ke shodnému bytí neméně než tento jeden, který známe. Neboť nekonečný prostor má nekonečnou schopnost a v této nekonečné schopnosti zaslouží chvály nekonečné uskutečňování existence, aby nekonečná působivá příčina nebyla pokládána za nepůsobilou a aby ta schopnost nebyla marná. Buď tedy ochoten, Elpino, vyslechnout další důvody, napadnou-li Filoteovi.

Elpino: Já dobře vidím, abych pravdu řekl, že prohlášení, že svět nebo, jak vy říkáte, vesmír je nekonečný, nenese v sobě žádnou nesrovnalost a osvobozuje nás z nesčetných zmatků, do jakých se zaplétáme, když tvrdíme opak. Poznávám zejména, že nemusíme s peripatetiky tolikrát opakovat něco, co v našem názoru nemá důvodného místa; i když jsme popřeli prázdno vně i uvnitř univerza,⁴⁹² přece chceme odpovědět na otázku, kde asi to univerzum je. Říci, že „je ve svých částech“, znamená jako říci, že není na žádném „místě“, tolik jako *nikde*, v žádné věci. Ale nelze se vykroutit z důsledku, že i přitom je nutno říci, že ty části jsou na nějakém místě a že univerzum není ani na žádném místě; ani v žádném prostoru; a to tvrzení, jak každý vidí, nedává žádný smysl; je to spíše neustálý útěk, aby se nemusila uznat pravda o nekonečnosti světa, univerza, a tím i prostoru; z obojího stanoviska vyplývá dvojí nesnáze pro ty, kteří je zastávají. Tvrdím proto toto: je-li veškerenstvo tělesem kulovitým a má-li v důsledku toho uzavřený a konečný tvar, musí být něčím konečným v nekonečném prostoru, o němž pak, trváme-li na tom, že je ničím, nutně připouštíme, že je dokonale prázdny. Je-li tomu tak, je neméně schopen ve svém celku pojmout ten-

⁴⁹² Aristotelés odmítá existenci prázdna z toho důvodu, že by pak podle něj nemohl existovat pohyb, srv. Aristotelés, *Phys.* IV, 8, 214b; 215a (srv. český překlad A. Kříž, str. 109–110).

to svět než v té své části, kterou vidíme. Není-li takový, pak musí být plný, což je totéž jako nekonečný vesmír. Tvrdit, že svět je *někde*, potom, když jsme řekli, že mimo něj nic už není a že je „tam“ ve svých částech, je zrovna tak mělké jako tvrdit, že Elpino je *někde* proto, že jeho ruka je na jeho paži, jeho oko v obličejí, chodidlo na noze a hlava na trupu. Abych tedy došel k závěru a nechoval se jako sofista tím, že bych se zastavil u zřejmých protimluvů a trávil čas plácáním, tvrdím to, co nelze negovat, totiž, že v nekonečném prostoru mohou být nesčetné světy podobné tomuto našemu, nebo že toto univerzum rozšířilo svou schopnost a obsažnost o mnohá tělesa, kterým říkáme hvězdy; a také, že (ať jsou ty jiné světy našemu podobné nebo ne) bytí jednoho není o nic méně zdůvodněno než bytí druhého, a jsoucnost mnohých o nic méně než jsoucnost kteréhokoliv jednotlivého a jsoucnost nesčetných o nic méně než jsoucnost mnohých. Jako by zničení a nebytí tohoto světa bylo zlem, tak by nebyla dobrem neexistence nesčíslných světů.

Fracastoro: Vyjadřujete se znamenitě; ukazujete, že dobře chápete důvody a nejste sofista, protože přijímáte to, co nelze popírat.

Elpino: Přece však bych chtěl slyšet, co zůstane z důkazů týkajících se prvního principu a věčné účinné příčiny: zdali se na ni hodí působení bez počátku a konce a zdali takové působení není skutečně toho druhu.

Filoteo: To jsem právě chtěl připojit. Neboť když jsem řekl, že univerzum musí být nekonečné v důsledku schopnosti a vlivem nekonečného prostoru, jakož i proto, že je možné a důvodné, aby byly nesčíslné světy podobné tomuto, zbývá nyní, abychom to dokázali i z charakteru účinné příčiny, která je musila vytvořit, jaké jsou, nebo, abychom to lépe řekli, musí neustále takové vytvářet, a rovněž to dokázali z vnitřní nutnosti našeho chápání. Můžeme snáze dokazovat, že nekonečný prostor je podobný tomu, který vidíme, než dokazovat, že je „takový“, jaký nevidíme ani na konkrétních případech, ani z analogie, ani na základě poměrnosti, ani na základě jakékoli představy, jež by se nakonec sama nezničila vlastními rozpory.

Tedy, abychom to vzali od začátku: proč bychom měli a mohli tvrdit, že božská činnost je zbytečná? Proč bychom měli tvrdit, že boží dobrotnost, jež se může sdělovat nekonečnému množství věcí a rozlévat se do nekonečna, by chtěla být lakomá a stáhnout se do nicoty, protože vše konečné je nicotou v poměru k nekonečnu?⁴⁹³ Proč chcete, aby onen střed božství, jež se může bez konců rozšiřovat v podobě nekonečné koule⁴⁹⁴ (lze-li to tak vyjádřit), zůstával, jako by byl nepřející, spíše neplodný, než aby se sděloval jako tvůrčí otec, velebný a krásný?⁴⁹⁵ Proč by se měl sdělovat menší měrou nebo, abych to lépe vyjádřil, vůbec se nesděloval, spíše než aby byl podle povahy své velkolepé potence vším? Proč by měla nekonečná tvůrčí schopnost být zbytečná, být připravena o možnost existence nesčíslných možných světů? Proč by měla být ztlumena zářnost božího obrazu, který by se přece musil více zaskvět v nezmenšeném zrcadle a svým způsobem nekonečném, nesmírném? Proč bychom měli tvrdit něco, co působí takové nerosvonalosti a ničí tolik principů filozofie, aniž to jakýmkoliv způsobem prospívá zákonům, víře nebo mravnosti? Jak chceš, aby Bůh byl omezen co do potence i co do činnosti a účinků (což je u něho spojeno v jeden celek), a proč by se podobal jaksi vnější ploše nějaké koule spíše, než aby byl – snad se to tak dá říci – nekonečnou hranicí skutečnosti bez hranic? Opakuji: hranicí bez hranic, protože nekonečnost Boha a nekonečnost světa jsou dva různé pojmy: Bůh je veskrze nekonečný, a to zavinitě a úplně, kdežto univerzum je vše ve všem rozvinutě

To teda ne...

⁴⁹³ V pozadí stojí Kusánova nauka o nepoměru konečného a nekonečného, srv. M. Kusánský, *De docta ignorantia* I, 3 (srv. český překlad J. Patočka, str. 126: „není žádná úměrnost mezi nekonečným a konečným“).

⁴⁹⁴ Bruno vychází z druhé věty pseudohermetické *Knihy dvaceti čtyř filozofů (Liber XXIV philosophorum)*: „Bůh je nekonečná koule, jejíž střed je všude a obvod nikde.“ (*Deus est sphaera infinita, cuius centrum est ubique, circumferentia nusquam.*)

⁴⁹⁵ Srv. Platón, *Faidros* 247a, 7 (srv. český překlad F. Novotný, Praha 1993³, str. 36: „závist nemá místo uvnitř božského sboru“); Platón, *Timaios* 28c, 3 (srv. český překlad F. Novotný, str. 27: „tvůrce a otec tohoto všehomíra...“).

a ne úplně⁴⁹⁶ – může-li se vůbec v jakémkoliv smyslu užít zde slova úplnost, uvážíme-li, že jde o jsoucno, v němž není ani částí, ani ohraničení. Rozdíl je v tom, že v prvním případě má úplnost význam dokonalosti, ve druhém význam omezenosti, ale ne ve smyslu protikladu konečný-nekonečný, ale v tom smyslu, že Bůh je nekonečný, kdežto o vesmíru mluvíme jako o konečném se zřetelem k pojmovému rozdílu „být vše“ a „být úplně ve všem“. Takže ačkoli je nekonečně vše, přece to není úplně nekonečné, neboť to odporuje nekonečnosti ve smyslu dimenzionálním.

Elpino: Tomu bych chtěl lépe porozumět. Zvděčíte se mi tedy, když se šíře vyslovíte o tom, o čem prohlašujete, že je celé ve všem úplně a celé v celém nekonečnu a úplně nekonečné.

Filoteo: Tvrdím, že univerzum je nekonečný celek, protože nemá hranic, ukončení ani povrchu; tvrdím, že univerzum není úplně nekonečné, protože kterákoliv část z něho, kterou můžeme vzít v úvahu, je konečná, a z nespočetných světů, jež obsahuje, každý je konečný. O Bohu však pravím, že je úplně nekonečný, protože nezná žádné omezení a jakýkoliv jeho atribut je jeden a nekonečný; a nazývám Boha úplně nekonečným proto, že je celý v celém světě a v každé jeho části, bez omezení a plně. Jinak je tomu u nekonečnosti vesmíru, která je úplně v úhrnném celku, avšak nikoli v částech, jež v něm můžeme rozlišit (můžeme-li vůbec, když mluvíme o nekonečnu, mluvit o částech).

Elpino: Rozumím vám, pokračujte ve své myšlence.

Filoteo: Ze všech těch důvodů tedy, z nichž se může o tomto našem světě, je-li pojat jako konečný, říci, že je vhodný, dobrý, nutný, musí se říci o všech ostatních nespočetných světech, že jsou vhodné a dobré; z týchž důvodů jim všemohoucnost neodpírá existenci. A neuznáme-li je, mohlo by se jí vytýkat, že nechtěla nebo nemohla a že pak ponechala prázdno (nebo, nechceš-li použít slova prázdno, nekonečný prostor); byla by

⁴⁹⁶ Srv. pozn. 489 – Kusánovy termíny *complicatio* a *explicatio*.

tím netoliko umenšena nekonečná dokonalost jsoucna, ale také nezměrná majestátnost účinné příčiny ve věcech stvořených, jsou-li stvořeny, popřípadě ve věcech závislých, jsou-li věčné. Z jakého důvodu bychom měli věřit, že činitel, jenž může učinit nekonečně mnoho dobra, učinil je omezeným? A učinil-li je omezeným, proč bychom měli věřit, že má možnost učinit je nekonečným, když u něho možnost a uskutečňující činnost splývají vjedno? Protože je nezměnitelný, není nic nahodilého ani v jeho jednání, ani v jeho působení, ale z jeho určeného a určitého působení plyne nutně určený a určitý výsledek. Nemůže proto být jinačí, než je, nemůže být takový, jaký není, nemůže být jinačí, než je možno, nemůže chtít nic jiného, než co chce, a nutně nemůže dělat nic jiného, než dělá, neboť mít potenci odlišnou od aktu přísluší pouze všem proměnlivým.⁴⁹⁷

Fracastoro: Zajisté; co nikdy nebylo a nikdy nebude, nemůže být předmětem výroků o možnosti nebo potenci; a opravdu, nemůže-li první činitel chtít nic jiného, než co chce, nemůže také činit nic jiného, než co činí. Nechápu, jak tomu někteří rozumějí, když mluví o nekonečné aktivní potenci, jíž neodpovídá nekonečná potence pasivní, nebo o tom, že činitel, jenž může vytvořit nekonečné množství v nekonečných, nesmírných prostorách, spokojí se tím, že vytvoří jedno a konečné. Vždyť jeho činnost je nutná, protože vychází z vůle, která je nutností samou, protože je nezměnitelná, spíše nezměnitelností samou. Zde splývají v jedno svoboda, vůle, nutnost, činnost, chtění, možnost i bytí.

Filoteo: Vy s tím tedy souhlasíte a dobře to říkáte. A proto je třeba říci jedno z dvojího: buď bude účinná příčina, na niž závisí nekonečný výsledek, uznána jakožto příčina a princip jednoho nesmírného univerza obsahujícího nesčetné světy (z toho nevyplývá žádná nesrovnalost, naopak, vše se k tomu sbíhá a je to ve shodě s vědou i se zákony a vírou), anebo řekněme, že na

⁴⁹⁷ Bruno rozvíjí Kusánovu koncepci Boha jako absolutní nutnosti (*absoluta necessitas*), srv. M. Kusánský, *De docta ignorantia* I, 6 (srv. český překlad J. Patočka, str. 130).

ní závisí konečný vesmír s těmito světy (což jsou naše hvězdy) v počtu konečném, a pak mu musíme přiřknout aktivní potenci konečnou a determinovanou, jakož i činnost konečnou a determinovanou, vždyť jaký je skutek, taková je i vůle a potence.

Fracastoro: Připojíme a uspořádáme pár sylogismů. První činitel, kdyby chtěl činit něco jiného, než opravdu chce, mohl by činit něco jiného, než co činí; nechce činit než to, co činí, nemůže činit než to, co činí. Tedy: kdo popírá nekonečný výsledek, popírá nekonečnou všemohoucnost.

Filoteo: Ty sylogismy sice nejsou jednoduché, ale jsou průkazné. V každém případě chválím, že někteří důstojní theologové je nepřipouštějí; uváží-li to prozíravě, vědí, že lidé hrubí a nevědomí by si nedovedli s tou nutností srovnat volbu a důstojnost a zásluhu spravedlnosti, načež by v důvěře v jistý osud nebo v zoufalství nad ním nutně se oddali všeliké zločinnosti. Jak se již tolikrát stalo, že jistí rušitelé zákonů, víry a náboženství se chtěli zdát učením, nakazili tolik národů a uvedli je do stavu většího barbarství a zločinnosti, než byly předtím, takže v nevážnost brali dobré skutky a utvrdili se ve vši neřesti a bezbožnosti na základě závěrů, jež si z takových premis odvodili.⁴⁹⁸ Proto se moudrým lidem zdá, že opačné tvrzení není urážlivé a neškodí tolik velikosti a velebnosti boží, jako to, co je pravda, ale je zhoubné občanským stykům a konec konců se protíví zákonům, ne proto, že to je pravda, ale proto, že tomu špatně rozumějí ti, kdož se tím zlomyslně ohánějí, jakož i ti, kteří nejsou schopni pochopit to bez úhony na svých mravech.

Fracastoro: Pravda! Nikdy se nenašel učený a slušný filozof, který by byl chtěl pod nějakou záminkou vyvodit z takových tvrzení nutnost lidského jednání a zničit svobodu volby. Tak mezi jinými Platón a Aristotelés, ač přikládají Bohu nutnost a ne-

⁴⁹⁸ Narážka na spor o svobodu volby mezi Martinem Lutherem a Erasmem Rotterdamským, srv. Erasmus Rotterdamský, *De libero arbitrio / O svobodné vůli*, český překlad K. Korteová, Praha 2006. Brunův důraz na svobodu volby a dobré skutky je v opozici vůči lutherské reformaci a přibližuje se Erasmově kritice Lutherova pojetí a obecněji katolickému táboru, byť se Bruno sám později, během svého pobytu v Německu, hlásil k lutheranismu.

změnitelnost, přece o nic méně neuznávají morální svobodu a možnost naší volby; vědí dobře a dovedou pochopit, jak se nutnost a svoboda dají uvést v soulad.⁴⁹⁹ Ale někteří opravdoví otcové a pastýři lidu přece raději potlačují takové tvrzení a jemu podobná, aby neposkytli zločinným a svůdným nepřátelům dobrých mravů a obecného dobra příležitost vyvozovat z toho škodlivé závěry a zneužívat tak prostory a nevědomosti nesnadno chápajících a ke zlu nakloněných. Nám však snadno dovolí, abychom užívali pravdivých tvrzení, protože z nich nechceme vyvodit nic jiného než pravdu o přírodě a velebnosti jejího původce; nehlásáme je lidu, ale pouze moudrým, jež jsou schopni chápat to, o čem rozprávíme. Z té zásady plyne, že theologové, kteří byli neméně učení než zbožní, se nikdy nestavěli proti svobodě filozofů; praví, slušní a mravní filozofové pak vždy podporovali náboženství. Jedni i druzí jsou si vědomi, že víry je zapotřebí k výchově nevzdělaných, kteří musí být řízeni, ale důkazů je zapotřebí pro ty, kdož dovedou ovládat sebe i jiné.

Elpino: Pokud se tohoto ujištění týče, stačí to. Vraťme se nyní k tématu.

Filoteo: Abychom se tedy dostali k závěru toho, co chceme dokázat, pravím, že v první účinné příčině je potence nekonečná, a dále, že následkem jejího působení je univerzum co do velikosti nekonečné a světů je bez počtu.

Elpino: Vaše vývody jsou velmi přesvědčivé, ne-li pravdivé. Ale já to, co se mi jeví velmi pravděpodobné, prohlásím za pravdu jen tehdy, budete-li mi moci rozluštit nadmíru důležitý problém, jenž přinutil Aristotela, aby popřel nekonečnost boží potence po stránce intenzivní, ačkoliv ji uznal nekonečnou po stránce extenzivní. Jeho důvod pro toto popření byl ten, že kdyby v Bohu splyvala potence i čin, a kdyby takto mohl pohybovat světem nekonečně, pohyboval by jím bez ustání s nekonečnou prudkostí; a kdyby to byla pravda, musila by se nebesa otáčet v okamžiku, neboť způsobuje-li silnější hybatel rychlejš-

⁴⁹⁹ K nutnosti vzniku u Platóna srv. Platón, *Timaios* 47e–48a (srv. český překlad F. Novotný, str. 45); k významu nutnosti u Aristotela srv. Aristotelés, *Meta-physica* (*Met.*), V, 5, 1015a (srv. český překlad A. Kříž, str. 138–139).

ší pohyb, pak nejmocnější by působil pohyb nejrychlejší a nekonečně mocný pohyb se stává okamžitým.⁵⁰⁰ Základem toho tvrzení bylo to, že Bůh věčně a pravidelně pohybuje prvním pohyblivým, takže to odpovídá způsobu i míře, s jakou se nebesa vskutku pohybují.⁵⁰¹ Vidíš tedy, proč mu rozum připisuje nekonečnost extenzivní a intenzivní, ne však absolutní. Z toho chci učinit závěr, že když jeho nekonečná potence působit pohyb se omezuje ve skutečnosti na pohyby konečné rychlosti, pak i potence stvořit nekonečno a nesčíslné světy je omezena na konečné a vyčíslitelné. Celkem totéž mají na mysli někteří bohoslovci, kteří vedle toho, že uznávají extenzivní nekonečnost, podle níž Bůh postupně udržuje pohyb v univerzu, požadují také ještě nekonečnost intenzivní, na jejímž základě může sice stvořit nesčíslné světy, pohybovat jimi, a to každým z nich a všemi dohromady v jednom okamžiku, ale přesto omezil svou vůli to nespočetné množství světů na množství konečné a stejně i vlastnost nejintenzivnějšího pohybu. A tak, když onen pohyb, jenž přece pochází od potence nekonečné a ničím neomezené, je ve skutečnosti znám jako pohyb s rychlostí konečnou, snadno uvěříme, že počet světových těles bude moci být určen jako omezený.

Filoteo: To je skutečný argument; je pochopitelnější a vypadá skvěleji, než by mohly být jiné; pro toho, kdo chce, aby božská vůle byla něčím, co řídí, obměňuje a ohraničuje boží možnosti, řeklo se již dosti na podporu jeho mínění. Jenže z toho vyplývají některé nesrovnalosti, alespoň po stránce filozofické. Bohoslovecké principy ponechávám stranou, pokud přes všechno nepřipustí, aby božská potence byla něčím více než boží vůle a dobrota, a pokud vůbec tvrdí, že se jeden atribut lépe hodí na božství než druhý.

Elpino: Proč však tedy tvrdí takové věci, když tomu takto nerozumějí?

⁵⁰⁰ Aristotelova argumentace viz Aristotelés, *Phys.* VIII, 10, 266a (srv. český překlad A. Kříž, str. 251).

⁵⁰¹ Srv. Aristotelovo pojetí nehybného hybatele, viz Aristotelés, *Met.* XII, 7, 1072a (srv. český překlad A. Kříž, str. 324).

Filoteo: Příčina je v chudobě pojmů a v nedostatku přesných formulací.

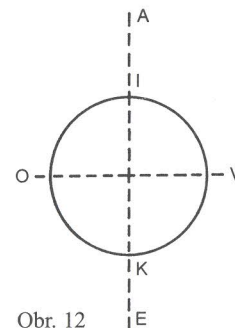
Elpino: Máte-li tedy zvláštní principy, na jejichž základě tvrdíte jedno, totiž že potence Boha je nekonečná intenzivně i extenzivně, že u něho akt není odlišný od potence a že v důsledku toho univerzum je nekonečné a světy nesčíslné, a nepopíráte-li druhé, že totiž ve skutečnosti každá z těch hvězd nebo zeměkoulí, jak je rád nazýváš, se pohybuje v čase, a nikoliv v okamžiku, ukažte mi, o jaké pojmy a formulace opíráte svůj názor a vyvrácíte jiné, jež nakonec dospívají k opaku toho, co sám tvrdíte.

Filoteo: K rozřešení toho, co hledáte, si musíte zaprvé povšimnout, že univerzum, je-li nekonečné a nehybné, nepotřebuje, aby se pro ně hledal zdroj pohybu. Za druhé ač jsou v něm obsaženy světy v nekonečném počtu, podobné zeměkouli, ohňům a jiným druhům těles, jimž říkáme hvězdy, všechny se pohybují působením vnitřního principu, jimž je jejich vlastní duše, jak jsme na jiném místě dokázali.⁵⁰² Je proto zbytečné pátrat po něčem vnějším, co by je uvádělo do pohybu. Za třetí tato světová tělesa se pohybují v etherickém prostředí a nejsou o nic více připevněna nebo přibita k nějakému jinému tělesu než naše Země, která je jedním z nich a o níž je přece dokázáno, že se následkem vlastního životního instinktu otáčí kolem svého vlastního středu, a to více než jedním způsobem, a k tomu obíhá kolem Slunce. Když předešleme podle svých principů takovéto připomínky, nejsme nuceni dokazovat ani aktivní, ani pasivní pohyb intenzivně nekonečné síly, neboť i to, co se pohybuje, i to, co jím pohybuje, je nekonečné a pohybující duše i pohybované těleso splývají v jedno, v jeden konečný subjekt v každém tom světovém tělese. Do té míry, že ani první princip není to, co uděluje pohyb. Jsa klidný a nehybný, uděluje oněm nesčíslným světům pouze schopnost pohybovat se právě tak, jako velikým nebo menším živoucím bytostem umístěným v bezmezné oblasti univerza. Každý z nich má svůj vlastní zdroj pohyblivosti, vlastní způsob pohybu a jiné vedlejší vlastnosti, jak to odpovídá individuálnímu charakteru jeho vlastních schopností.

⁵⁰² Tj. v dialogu *O příčině, principu a jednom.*

Elpino: Jste opravdu silně opevněn, ale proto jste přece ještě nerozbil všechny obléhací stroje nepřátelských názorů. Všechny pokládají za něco obecně známého a jakoby předpokládaného, že nejvyšší tvůrce uděluje pohyb všemu. Pravíte, že uděluje duši všemu, co je v pohybu; pohyby se proto řídí charakterem nejbližšího zdroje pohybu. Vaše prohlášení se mi opravdu zdá rozumné a výhodné, jakož i méně sporné, než je běžné vysvětlení. Nicméně – i na základě toho, co říkáte o světové duši a bytnosti boží, která je ve všem celá, všechno naplňuje a je všem věcem něčím vnitřnějším než jejich vlastní bytnost, protože je esence esencí, život života, duše duší – i na základě toho všeho se mi zdá, že můžeme o Bohu říci, že vším pohybuje tím, že dává všemu schopnost vlastního pohybu. Zdá se tedy, že pochybnost svrchu vyslovená stále ještě stojí pevně na nohou.

Filoteo: Dobře, v tomto směru vás mohu snadno uspokojit. Řeknu, že se má ve věcech rozlišovat, chcete-li, dvojí aktivní zdroj pohybu: pohyb konečný, jenž se děje v čase a podle vlastního rozumu konečného subjektu, a pohyb nekonečný, plynoucí z charakteru světové duše, či spíše Boha, jenž je jakoby duše duší, celý ve všem a veškerou duši všemu propůjčuje. Ten se pohybuje v okamžiku. Země má proto dvojí pohyb a podobně všechna pohyblivá tělesa mají dva principy pohybu. Z těchto dvou principů je ten nekonečný tím, který vším dohromady hýbe a vždy hýbal; z tohoto hlediska je pohybující se těleso stejně naprosto stabilní jako naprosto pohyblivé. Vysvítá to z připojeného obrazu (obr. 12). Nákres má znázorňovat Zemi, která má pohyb okamžitý, pokud má zdroj pohybu s ne-

Obr. 12

konečnou silou. Když se její střed pohybuje od A k E a zpět od E k A, a když se to děje v okamžiku, pak je zároveň v bodu A, v bodu E i ve všech bodech mezi nimi ležících; proto zároveň vychází i vrací se, a protože je tomu tak neustále, je výsledek takový, jako by byla v úplném klidu. Podobně je to s jejím pohybem kolem vlastního středu, při čemž I značí východ Slunce, V poledne, K západ a O půlnoc; každá z těchto pozic zároveň ubíhá i vrací se, a proto je stále pevná, je tam, kde byla. Tak jsme u závěru, že pokud se tato tělesa pohybují nekonečnou mocí, je to stejné, jako kdyby se vůbec nehýbala, protože pohybovat se v okamžiku a nemít žádného pohybu splývá v jedno. Zůstává proto prakticky jen druhý princip pohybu, který spočívá na vnitřní mohutnosti a jenž probíhá z té příčiny též v čase, určitým sukcesivním způsobem. Tento pohyb je něco jiného než klid. Zde tedy vidíte, proč můžeme říci, že Bůh vším pohybuje, a přitom můžeme tomu zároveň dát ten smysl, že uděluje schopnost pohybu všemu, co se hýbe.

Elpino: Nyní, když jste mi moje pochybnosti tak hluboce a úspěšně vyvrátil, poddávám se vašemu úsudku a doufám, že od vás dostanu i jindy podobná řešení. Ačkoliv jsem dosud mnoho nevyzkoušel a nezkusil, přece jsem mnoho získal a poučil se. Doufám, že toho bude více. Ačkoliv vašeho ducha zcela nechápu, přece jen poznávám z paprsku, jenž z něho vychází, že uvnitř je uzavřeno slunce nebo aspoň nějaký větší světelný zdroj. Ode dneška se budu vracet, abych s vámi debatoval, ne proto, že bych doufal, že předstihnu vaše mistrovství, ale s úmyslem využít příležitosti, kterou mi vaše vysvětlení dávají; prosím jen o příležitost, abych vás mohl nalézt v tuto hodinu na tomto místě po tolik dní, kolik bude zapotřebí, abych naslouchal tomu, co mě uklidňuje.

Filoteo: Učiním tak.

Fracastoro: To bude od tebe velmi laskavé. Budeme velmi pozornými posluchači.

Burchio: A já, i když málo rozumím, budu, když mi unikne smysl, zkoumat slova, a když nepochopím slova, uslyším aspoň hlas. Na shledanou.

Konec prvního dialogu

DIALOG DRUHÝ

Filoteo: Protože je první princip nejjednodušší, vyplývá z toho, že kdyby byl konečný podle jednoho svého atributu, byl by konečný podle všech atributů. Nebo kdyby byl konečný podle nějakého vnitřního vztahu a nekonečný podle jiného, jasně by se tím naznačovalo, že je něčím složeným. Je-li tedy původcem univerza, je nekonečným původcem a jeho účinek je nekonečný – pravím účinek v tom smyslu, že všechno je na něm závislé. Má-li však naše představivost schopnost pokračovat do nekonečna, představujíc si vždy ještě nějakou prostorovou rozlohu za jakoukoliv rozlohou a další číslo za jakýmkoliv číslem, vždy v určité posloupnosti, a, jak říkáme, potenciálně, tak se musí uznat, že Bůh též nahlíží nekonečnou rozlohu a nekonečné číslo, jenže aktuálně. Z toho názoru vyplývá možnost ihned spojená s vhodností a nutností, které pokládáme za existující, takže jako je jeho činná potence nekonečná, tak také je nekonečné i to, co této potenci podléhá. Neboť, jak jsme ukázali na jiném místě, možnost učinit předpokládá zároveň možnost být učiněn,⁵⁰³ to, co určuje rozměry, předpokládá to, co může dostat rozměry, to, co dává dimenze, předpokládá něco, co dimenze dostává. Dodej k tomu, že tak, jako se skutečně nalézají konečná tělesa mající rozměry, tak první a nejvyšší intelekt chápe reálné těleso a rozlohu vůbec. A když je chápe, myslí je zároveň jako nekonečné, a když je myslí jako nekonečné a těleso je chápáno jakožto nekonečné, pak nutně existuje takový inteligibilní druh, avšak když jej myslí takový intelekt, jako je božský intelekt, je to naprosto reálné, tak reálné, že jeho jsoucnost je nutnější než jsoucnost toho, co máme aktuálně před svýma vidoucíma očima. Když si to dobře rozvážíš, vyplývá ti

⁵⁰³ Tj. v dialogu *O příčině, principu a jednom*. Bruno navazuje na Kusánovu triádu „možnost učinit“ (*posse facere*), „možnost stávat se“ (*posse fieri*) a „možnost být učiněn“ (*posse factum*), srv. Mikuláš Kusánský, *De venatione sapientia*, XXXIX, n. 115, 3–7 (vyd. R. Klibansky – J. G. Senger, *Opera omnia* XII, Hamburg 1992).